

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дфн Николай Чернокожев, СУ „Св. Климент Охридски“,
по конкурса за „доцент“, обявен в Държавен вестник, бр. 24/16.03.2018

Изискваните от ЗРАСРБ и от правилниците на СУ документи, описани в 13 точки в заявлението за участие в конкурса, е подала единствено гл. ас. д-р Надежда Петрова Александрова.

В конкурса тя участва със студии, статии и рецензии, публикувани на български, английски, френски и турски език в наши и международни, конвенционални и електронни издания, и с хабилитационния труд (монография от 314 страници, издадена през 2018 г. от издателство „Изток-Запад“) **„ЕНИЧАРИТЕ“. ПРЕПЛЕТЕНИ ИСТОРИИ В ОСМАНСКИЯ КОНТЕКСТ НА XIX ВЕК.**

Още общият списък на публикациите очертава научния профил на Надежда Александрова. Всеки от текстовете ѝ се отличава с прецизна проучвателна работа, с широк теоретичен обхват на изследователския инструментариум и с увлекателен разказ – последното има показателни позитивни прояви и в преподавателската ѝ работа. Основна характеристика на нейния изследователски подход е мисленето на обектите и проблемите, свързани с битието на словото, с образованието, с различни практики на моделирането и утвърждаването на едни или други социални роли, в максимално обхватни контекстуални кръгове – български, балкански, османски, европейски.

Сред студиите, статиите и рецензиите, освен тематично свързаните с хабилитационния труд, правят впечатление текстове, (1) очертаващи различни „женски“ гледни точки, които в съзнанието на читателя могат да се обединят в интересен културно-исторически сплит; (2) представящи аспекти на „женския въпрос“ през Възраждането; (3) разкриващи различни функционални пластове на приложната книжнина и щрихиращи нейните потенциали („Пътеказател на България“ от Христати Павлович).

Самият хабилитационен труд (обсъден в първичното научно звено) на Надежда Александрова се състои от увод, три части, заключение, библиография на произведенията на Алфонс Роайе и обща библиография.

Уводът – „За „еничарите“, възражданията и ползата от историята“ – обяснява кавичките (*С огръждането на думата „еничарите“ в кавички аз визирам релативността на*

образа и показвам своето дистанциране от подвижнопясъчния терен на народната памет) и посочва трите причини/основания да бъдат приложени те. Тези първи страници очертават хоризонтите, в които бива вписван и проблематизиран изследователският обект.

В началото изследователското внимание е концентрирано върху фигурата на автора Алфонс Роайе:

Затова моето изследване ще направи експериментален сравнителен анализ на работата на Роайе като либретист и като романист, за да открие специфики на поетиката му, каквито са адаптирането и подвеждането на определени типове образност към естетиката на романтическия исторически роман.

Изследователката подчертава необходимостта, дори задължителността културните явления, независимо от тяхната значимост, да бъдат мислени, разполагани и оценностявани в османския контекст на XIX век.

Текстът на Надежда Александрова приобщава своя читател, въвеждайки го в теоретичната база, която е подчертано интердисциплинарна, а изследователката спокойно и ненатрапчиво споделя нелекия път на осъществяването на своя проект.

В първата част – „Еничарите“ влизат в действие: сравнителното литературознание и характеристиките на османския контекст през XIX век“ - е пояснено:

Изложението в тази част на книгата ще бъде разделено на три части. Първата от тях се занимава с методите на работата ми и избраните интерпретативни модели, с помощта на които разглеждам събрания материал. Втората част прави обзор на общите характеристики на османския контекст в избрания период от XIX век. Последната част представя събрания емпиричен материал за разпространението на романа „Еничарите“ и предлага хипотези за местата на обмен, за идентичността на преводачите и за предприетите от тях стратегии на превод.

Така след преглед на схващания за литературноисторическата комуникация, след метафоричните обозначавания („пулсации” - „жив въглен, който припламва и тлее” - „монтаж“) Надежда Александрова стига до изследователския модел, който според нея е с най-висока ефикасност и ефективност в случая. Моделът е двуделен и

се гради върху сноп от три фактора на въздействие върху формирането на представата за еничарите в този период и в този контекст.

1. *Западните ориенталистски представи за османския султан, неговата войска и неговата държава в комбинация с достиженията на западноевропейската историческа наука са едната нишка в този сноп.*
2. *Втората са каналите на разпространение на представи, които са излъчени на официално държавно ниво към поданиците и към чужденците, които пътуват или описват Османската империя в периода на Танзимата.*
3. *Последният фактор е свързан с локалните рецептивни нагласи на всяка общност, която чрез литературни и исторически текстове уплътнява, обработва и трансформира по-ранни представи за еничарите, битувачи в устното творчество.*

Във втора глава на първа част - „Преводите на български език като частен случай на общ феномен. „Канали на трансмисия“ в османския контекст на XIX век“ - изследването описва и различните, подчинени на употребата, „прецизации“ в османския контекст.

Определящи са: идентичността на преводачите (I. 2.1) (*Повлияването между кръгове на интелегенцията от различни общности е налице дори и когато няма как то да бъде документално установено и доказано чрез спомени от срещи, кореспонденция или съвместни публикации*); мотивите за превод (I.2.2), когато следва да се предефинират утилитаристките нагласи и широкия спектър на функционализиране на популярната книжнина – ценността и значимостта на избора; пътищата на проникване на идеи и книги (I. 2.3), определяни от образованието и науката като сфери на осъществяване на междуобщностни отношения. Отчита се ролята на стереотипите, както и културноинституционалните места на съ-общаване, каквито са книжарниците/книжарите/ и читалищата в своите различни етнонационални формати.

При анализа на осъществените преводи са описани езици на превод, пряк и непряк превод, типове адаптация (I. 2.4), очертани са характеристики и параметри на културното усвояване

Трета глава на първа част - „Еничарите“ влизат в действие – преплитането на преводаческите маршрути“ – насочва вниманието на читателя към „непотребния“ автор и свободата на адаптиране, към връзката между места (градове) и личности, за да постави и въпроса: *Защо няма превод на османотурски и ладино?*, както и да предложи отговор.

Втора част – „Алфонс Роайе, неговият роман „Еничарите“ и пътешествията на авторството“ – в някаква степен е проникната от патоса на отновооценяването, но Надежда Александрова не е вгледана единствено в писателя Роайе, а подчертава, че го мисли в рамките на

...моята работна хипотеза. Тя е, че върху образа на еничарите в литературата на народите под османска власт, и в частност на българите през XIX век, повлиява ориентализирана представа за тях, която е избуяла върху западни историографски източници и е допълнително насърчена от официалния османски наратив за унищожението на еничарите като път към нов ред и реформи. При изграждането на тази представа роля оказват и впечатленията, събрани от авторите под формата на народно творчество или на предмети от бита и дейността на еничарите.

Първата глава на тази част – „Пътешествията на авторството: кой е Алфонс Роайе?“ – се сблъсква с популярността, която не въвежда в библиотеката на класиката; с адаптациите и проблематизациите, които трябва да преодолява либретистът при обработването на дадено произведение-субстрат; с оперните конфликти и битки; със значението на Роайе като вдъхновител на откривания на Ориента от други; с кръговете, на които той принадлежи; със стратегиите на градене на пътеписен текст от романтици като Камий Рожие, Теофил Готие, Жерар дьо Нервал. Подчертава се, че въображението не само бива подчинено от източната природа, но – съзнавано или не – и я подчинява на стабилизирани словесни практики на изговарянето ѝ. А исторически сложилите се промени в обема и съдържанието на понятието „документалност“ правят непредставителни пътеписните страници на Роайе:

Съчинението „Пътни приключения“ на Роайе съдържа доказателства за съчетаването на няколко източника на познание за Османската империя – лични, придобити по време на пътуването му; официално-пропагандни - придобити от трудовете на османската историография; и научни – основаващи се на мненията на западноевропейски учени.

Втора глава на втора част – „Историческият роман „Еничарите“ между достоверността и ориенталистката фантазия“ – води към тезата за съчетаване на исторически факти и художествената измислица, която черпи с пълни шепи образност от дискурса на ориентализма и от естетиката на сантиментализма. Особено в системата от персонажи се открояват исторически лица и литературни фигури (въобразени герои жени, прототипово ангажирани герои мъже). Самостояно място има жанровият етикет във Франция и в Османската империя. Оттук и смисловите импулси, идващи от неговото наличие и липса, както и направеното от Иван Богоров в контекста на българските жанровономинативни практики.

Така изследването преминава към „Иван Богоров като преводач на романа "Еничарите" от Алфонс Роайе на български език“ (II. 3). За целта Надежда Александрова извежда от книжовната дейност на И. Богоров преди „Еничарите“ важното заключение:

Иван Богоров е верен на творческото си кредо да изследва актуалното състояние на даден феномен. ... трайният му интерес към миналото на българите и към събитията, които са останали в народната им памет.

Сечивото език, т.е. езикът, сдобит с образ, и правилата на неговата организация са в основата на стратегията на Богоров да прави един или друг преводачески избор при ползването на „медиацията на гръцкия език“.

От масива на текста изследователката избира *куната* и разглежда различни аспекти на боравенето с нея – тя е средоточие на новото в любовта, на емоционалното изразяване на чувството и е знак за модернизация на манталитета.

Един от важните изводи е: *Литературните взаимодействия, които се осъществяват на този терен, импортират западни представи и кодове за междуличностна комуникация. А те от своя страна се адаптират към познанията и вкусовете на местната читателска публика на езиците на всяка от общностите, включени в даден обмен.*

Третата част - „Еничарите“ в историите на българите под османска власт“ – разглежда „еничарите“ през специфичните начини на говорене за тях, произтичащо от ...*три източника на въздействие имат принос за формирането на образа на свирепите еничари. Първият е свързан с използването на престижни за онзи исторически период европейски историографски източници за Османската империя, за славяните и за произхода на българите по тези земи. Вторият отразява съобразяването на нашите автори с официалната османска гледна точка, особено в случаите на създаването на учебна книжнина за нуждите на българското образование от края на 30-те години на XIX век нататък. Третият се опитва да реконструира опита на българите с представители на еничарското тяло през призмата на локални политически и културни процеси и с помощта на сведения, придобити от устни предания и от по-ранната българска ръкописна историографска традиция. Той е в съответствие с движението за консолидиране и национално самоопределяне на общностите в състава на империята, като специално за българите те се вписват в чертите на понятието „Българско възраждане“.*

Така изследователката отделя ...*два типа разказ. Единият разглежда еничарското тяло в процес. То е представено като войска, която в миналото е била велика и непобедима, а в последните столетия все по-упадъчна като методи на набиране, практики на манипулиране на политически решения и натиск върху търговията и производството.*

... *втора версия на историята за еничарите образът им помътнява и се нарежда в един смислов ред с този на кърджалиите, даалите и други отряди от престъпници, набавящи богатството си чрез грабителство от населението на империята.*

Така изследването стига до изключително важен извод, че ...*разказът за кръвния данък се среща в историите за българите най-често чрез позовавания на трудовете на*

западни историци, и то в по-ранни истории на българите до първата половина на XIX век.

Важно е наблюдението, че версиите за еничарите - официалната османска и българската се синхронизират, а на места дори са идентични.

В първа глава на трета част - „Еничарите“ в историите за Османската империя на български език. Парадигмата „чистота-упадък-възход“ - изследването разширява своя обхват, отбелязва изследвания на български историци в сектора на османистиката, за да предостави на читателя общ план, дори нещо като „американски план“ в киното, на проучванията върху еничарите, след което се връща към близкия план и се концентрира върху учебниците по османска история на български език.

Стратегиите на сглобяването на текста в учебниците по османска история на български език допускат неназоваването на турските и присъствието на нетурски източници. Но винаги бива подчертавана двойката : опубличностения (просветен) владетел и неговият антагонист: еничаринът. Изследването чете учебниците във времето – от Петко Славейков „Съкратение на Турската история от основаването ѝ до нашите дни“ (1857) и С. С. Бобчев „Съкратена османска история“ (1871) до Йоаким Груев „История на османското царство, 1 период“ (1872).

Прецизно са проследени посоките на оразличаване спрямо оригиналите, което означава и на адаптиране, а практиката на Славейков и Бобчев сякаш отговаря на въпроса – как (може да) се пише учебник по история.

Други версии върху османската история на български език и „еничарите“ са проучени въз основа на текстовете „За установлението на еничарити“ от Гавраил Кръстевич, отпечатан в списание „Български книжици“ през 1859 г., „Время преобразования Селима III-го в Турции“ от 1866 г. на Нешо Бончев (останал в ръкопис), „Поглед въз османската история“, неподписан текст от шест страници, излязъл в списание „Летоструй или домашен календар“ от 1870 г.

Изводът на Надежда Александрова гласи: *Може да се обобщи, че българските преводни най-често представляват адаптации, дегизирани като лоялни преводи.*

Втора глава на трета част – „Еничарите“ през „смутното време“ – българоцентрични завихрянния“ – цитира твърдението: „И Еничарский произвол стана причина да се появят *Кърджалии, Делибашии и Даалии* и други, които са скитали по България, дето са горили,

убивали и грабели.“, за да проследи кога и защо еничарите ги има и как биват употребявани („Еничарите“ в историите за българите, III.2.1) в художествени и нехудожествени произведения на словесността, да въведе имената на рушителите на някаква уреденост на света и осъществи описание на функционалността на еничарското тяло в рамките на парадигмата „чистота-упадък-възход“ („Еничари, кърджалии, даалии и други врази...“, III.2.2). Финалните редове на тази глава проблематизират стабилизиращото се боравене с еничарското тяло в публицистични и преводни текстове

Заклучението не само пита: Къде са еничарите?, но отчита степента на осъществяване на изследователските цели. Последният абзац отбелязва:

Въпросът „Къде са еничарите?“ днес отново звучи с особена актуалност, тъй като Хънтингтъновия „сблъсък на цивилизациите“ се тиражира в апокалиптичен модус от новите медии. Техните потребители въобразяват „новите еничари“, като им прикачват всички черти на втвърдения образ на вероломните еничари от периода на османско владичество. Преплетените истории като метод помогнаха да се разплете произходът на тази представа и да се опишат средствата за нейното култивиране и разпространение в османския контекст на XIX в. Нищо чудно преплетените канали на комуникация на съвременните медии да извършат редукция и симплифициране на въпроса „Къде са еничарите?“, като така постигнат целите си да всяват в потребителите си състояния на страх и ужас от опасността на нови робства. Най-страшното от тези нови робства идва, когато обществото спре да си задава въпроси и приеме големите национални разкази за непроницаеми, истинни и вечни.

Искам да отбележа още няколко страни на изследването на Надежда Александрова.

На първо място, заявената АЗ позиция, проявяваща се не само в несъгласията с определени тези (Л. Улф, Н. Андреева), но и в аргументираната съпротива срещу прекаления обхват и неизбежната едноизмерност на обобщаването или срещу стабилизирани стереотипни квалификации на дейците на Българското възраждане по веднъж и завинаги установен начин.

На второ място, самата организация на текста – с увертюрите към трите части, а и с някои интермедии в самите тях.

На трето, коректното „водене“ на читателя през непознати нему територии, като привидно частни случаи и дребни детайли са видени в тяхната вътрешна културна плътност, за да станат маркери на сложни и нееднозначни процеси, протичащи през XIX век в османския контекст.

В заключение на направените наблюдения приносите на труда на Надежда Александрова може да бъдат събрани в няколко точки:

1. Разрешен е въпросът за атрибуцията на романа „Еничарите“.
2. Въведени са в оборот за българската научна общност сведенията за небългарските преводи, преводачи и техните стратегии при подхождането към този роман.
3. Открито е фигурата на Алфонс Роайе сред редицата западноевропейски интелектуалци не само изживели (непосредствено опознали), не само пресъздали, но и повлияли върху оформянето и битуването на определени представи в съзнанието на различни етнически общности в Османската империя.
4. Разкрити са особености в българското подхождане към проблема „еничари“ на езиково, литературно и идеологическо равнище – особено ценни са тълкуванията на историческите, художествените и публицистичните полагания на образа им и на механизмите и спецификата на неговото усвояване в българската възрожденска култура.
5. Изследователският обект е разположен и проучен не само във възела на преплитачи се истории, а и в една поликонтекстуална розетка, отчитаща в различни свои пресичащи се окръжности европейския, ориенталисткия, османския, балканския и българския фактор.

Всичко отбелязано дотук ми дава основание убедено да гласувам за това гл. ас. д-р Надежда Петрова Александрова да заеме академичната длъжност „доцент“.

Проф. д-р Николай Чернокожев